

עורכת ראשית: ד"ר אירית בק. עורכת משנה: ענבל בן יהודה

כרך 1, גיליון מס' 3, 21 למאי 2015

מאימפריה אפריקאית עתיקה ל"ממלכת טרור" מודרנית: מאלי כזירת

הקצנה אסלאמיסטית

אולגה בוגורד

השתלטותו של הארגון האסלאמי הקיצוני דאע'יש על חלקים נרחבים של עיראק וסוריה בניסיון להקים מדינת הלכה אסלאמית, עורר רעש גדול בקרב הקהילה הבינלאומית, אשר מיהרה להציבו בראש סדר היום העולמי. ברם, ניסיון דומה של קבוצות טרור אשר רק לפני כשלוש שנים כבשו את שטחה של צפון מאלי, המשתווה בגודלו לשטחה של צרפת, זכה ליחס מועט יחסית ממדינות העולם. למעשה, רק צרפת, בשל אינטרסים כלכליים ומדיניים משלה, התייצבה בראש מערכה צבאית שהתנהלה בצפון מאלי במשך כחודשיים והסתיימה בגירושם של גורמי טרור מהערים המרכזיות והחזרתן לשליטת השלטון המרכזי.

התעלמות זו מהאירועים שפקדו את מאלי בין השנים 2012-2013 פוגמת בהבנתנו את תופעת הטרור ואף עלולה להיות מסוכנת בשל מספר סיבות: ראשית, היכולת של גורמי הג'יהאד הגלובלי למצוא מקלט בטוח במדינות כושלות ואזורים בלתי משילים אינה בגדר תופעה חדשה. אפגניסטן, תימן, סומליה וסודאן, שכולן הוגדרו כבעלות אפיונים רבים של "מדינה כושלת", הפכו בעבר לבסיסי פעולה ולמקלטים בהם מצאו אל-קאעדה ושותפיו לדרך הג'יהאד הגלובלי מקום מבטחים נדיר. שנית, ניכרת העובדה כי בשנים האחרונות יבשת אפריקה הולכת והופכת לזירה המועדפת על גורמים אסלאמיים קיצוניים, אשר רואים בה מקום נוח להקמת תשתיות ובסיסי אימונים ולעיסוק בפעילות תעמולתית נמרצת.

בעיית הטרור האסלאמי בסאחל

זרעי האסלאם הרדיקלי ביבשת האפריקאית נטועים במדינות צפון אפריקה, בייחוד באלג'יריה, אשר בתום סיום המלחמה נגד הסובייטים באפגניסטן הפכה למוקד פעילות של גורמים אסלאמיים קיצוניים שנהרו אליה במטרה להקים מדינה המושתתת על חוקי השריעה. באלג'יריה התמזגו

גורמים אלו עם איסלאמיסטים מקומיים וב-2007 שינו את שמם לאל-קאעדה במגרב (AQIM), אשר מיתג את עצמו כמחוייב למימוש החזון האסלאמי באפריקה.

מאז הקמתו, ביקש ארגון אל-קאעדה במגרב להפוך את אלג'יריה לבסיס לוגיסטי ולזירה העיקרית לפעולתו, אך ספג מכה קשה מהמשטר, אשר אימץ עמדה נוקשה כלפיו, הקציב למאבק בארגון מיליוני דולרים מדי שנה ונקט נגדו מהלכים נמרצים. אלו כללו פעילות מודיעינית נרחבת, פשיטות צבאיות, מעצרים ועינויים שכוונו כנגד לוחמיו, כמו גם כלפי האוכלוסייה האזרחית שנחשדה בשיתוף הפעולה עם הארגון. המדיניות האפקטיבית של אלג'יריה בתחום הלוחמה בטרור הובילה לנסיגת האיסלאמיסטים מאזורי הפעילות המסורתיים ולבידודם באזורים הרריים, דבר שהגביל באופן ניכר את מרחב הפעילות של אל-קאעדה בתוך המדינה. כפועל יוצא מכך, בשנים האחרונות חלה הסטת פעילות הארגון למאלי שמדרום, מדינה עניה שאזוריה הצפוניים סובלים מזה זמן רב מהיעדר שלטון אפקטיבי.

האסלאם והמדינה במאלי לפני העצמאות

בפרספקטיבה היסטורית נראה כי הקרקע הנוחה לפעילותם של גורמי האסלאם הפוליטי שנוצרה במאלי הייתה פועל יוצא של מגוון סיבות חברתיות-כלכליות, גיאופוליטיות, אתניות ואחרות. חדירת האסלאם לאזורים בהם הוקמה מאלי החלה במאה העשירית כאשר רוב בני הסונינקה (Soninke) המירו את דתם לאסלאם.

במאה השתיים-עשרה התגלו שדות זהב חדשים באזור נהר הניז'ר העליון, בגבול מאלי-גינאה, אשר הביאו לפריסת רשת של דרכי מסחר על פני אזורים חדשים במערב אפריקה. באזור זה קמו נסיכויות של בני שבטי המאלינקה, שאחת מהן התפתחה בראשית המאה השלוש-עשרה לאימפריה של מאלי.¹ זמן לא רב לאחר מכן התפשטה מאלי צפונה וסיפחה אליה את המדינות הקטנות שקמו עם התפוררותה של אימפריית גאנה. משהפכה מאלי לאימפריה ב-1215, נכללו בה מרכזי האסלאם הוותיקים של הסאחל שקיימו קשרים עם מרכזים אחרים בסהרה.

האסלאם במאלי קיבל תנופה אדירה במהלך כהונתו של המלך מנסה מוסה (Mansa Musa), שעלה לשלטון ב-1312 והפך את האסלאם לדת הרשמית בממלכה. המנהגים האסלאמיים השתרשו כה עמוק בתוך האוכלוסייה המקומית עד שהמשיכו להתקיים בקפידה גם לאחר שקיעתה של האימפריה בראשית המאה החמש עשרה והקמתה של אימפריית סונגהי, שנפלה ב-1591.

המורשת האסלאמית במאלי תפסה צביון אלים נגד זרים במהלך מאבקים שניהלו קבוצות ג'יהאד שונות נגד הצרפתים אשר הגיעו לאזור במהלך המאה התשע-עשרה, כחלק ממסעותיהם הקולוניאליים באפריקה. תנועת הג'יהאד הבולטת ביותר באותה תקופה הייתה תנועתו של אל-חאג'י עומר אבן סעיד, אשר נולד בשנת 1794 באזור פוטה טורו שעל גדת נהר הסנגאל וראה את ייעודו בהפצת רעיונות של האסלאם הטהור על-פני מרחבי בלאד אל-סודאן ("ארץ השחורים" בערבית,

¹ בהקשר זה חשוב לציין כי חלק מממלכת מאלי ההיסטורית לא חופפת לחלוטין את מאלי של ימינו, אך חלק ממנה מצוי בשטח מאלי כיום.

הכינוי לאפריקה שמדרום לסהרה). ב-1840 החל אבן סעיד לארגן את קבוצת המאמינים לכדי תנועה באזור פוטה ג'אלון (Futa Jallon), והצלחותיו בשדה הקרב תרמו להקמת אימפריה מוסלמית - "אימפריית הטוקולור" (Tukolor), אשר התפרקה לאחר הכיבוש הצרפתי ב-1893. חסידיו של אל-חאג' עומר המשיכו לחתור למימוש חזונו במערב אפריקה, אך הם הובסו על ידי כוחות הקולוניאליזם הצרפתי ששלטו באזור עד לאוקטובר 1960, עת יצאה מאלי לעצמאות.²

הקצנה אסלאמיסטית במאלי וסיבותיה

הגבולות של מאלי, אשר נקבעו באופן מלאכותי, כמו גם הקשיים הכלכליים וחוסר היציבות הפוליטית במדינה העצמאית, היוו קרקע פורייה למחלוקות על בסיס אתני, לרבות אלה בין בני התוארג בצפון והשלטון המרכזי בדרום, אשר לבשו צורה אלימה ותרמו לאי יציבות כרונית במחוזות הצפוניים. ההתקוממות של בני התוארג כנגד הממשל ידעו עליות ומורדות ובנובמבר 2011 הביאו להקמת "החזית הלאומית לשחרור אזוואד" (National Movement for the Liberation of the Azawad - NMLA), ארגון בדלני אשר שם לו למטרה לתבוע עצמאות ל"מדינת אזוואד" ההיסטורית המתפרשת על אזורים נרחבים של מאלי, ניז'ר, אלג'יריה ולוב, שבהם התגוררו שבטי התוארג במשך מאות שנים.³ תרמה לכך גם העובדה כי לאחר נפילת משטרו של קדאפי בלוב מנהיגי תוארג רבים שבו לצפון מאלי כאשר בידם אמצעי לחימה רבים וביקשו לחדש את מאבקם נגד הממשל.

התוארג לא היו היחידים שראו במצב שעת כושר להתחיל ולפעול להשגת יעדיהם במרחב. מיקומה הגאוגרפי של צפון מאלי, שגובלת עם אלג'יריה, ניז'ר, בורקינה פאסו ומאוריטניה, מעניק לה חשיבות אסטרטגית ייחודית, והגבולות הפרוצים בינה לבין שכנותיה מאפשרים לשחקנים מקומיים להעביר אמצעי לחימה ופעילים כמעט ללא הפרעה, ולבצע פעולות חתרנות וטרור בשטחן של המדינות הסובבות את מאלי.

ריבוי אזורים נידחים ולא-מפותחים, כמו גם זרימה חופשית של נשק ולוחמים באזור הסאחל, הפכו את צפון מאלי לזירה נוחה להקמת שני ארגונים אסלאמיים קיצוניים: "התנועה לייחוד ולג'יהאד במערב אפריקה" (MOJWA) ו"אנצאר אל-דין", אשר אימצו את אידאולוגיית הג'יהאד הגלובלי ובחרו בטרור כאמצעי לגיטימי למימוש מטרותיהם. MOJWA נוסדה בינואר 2012 על ידי ילידי מדינות דוגמת ניג'ר, מאוריטניה ומאלי, שפרשו מ-AQIM על רקע מאבקי כוח וחילוקי דעות אתניים

² בק, א. 2005. אסלאם וזהות פוסט-קולוניאלית במערב אפריקה. אוניברסיטת תל אביב: מרכז משה דיין ללימודי מזרח התיכון ואפריקה.

³ התוארג (Touareg) הם צאצאי הברברים, תושביה הקדומים של צפון אפריקה טרם הגעת האסלאם. לאורך ההיסטוריה התגוררו התוארג, שהנם רועים-נוודים, באזורי המדבר של רצועת הסאחל, ושיתפו פעולה עם שבטים יושבי-קבע שעסקו בחקלאות. לאחר חלוקתה המלאכותית של אפריקה בידי המעצמות הקולוניאליות פוצלו התוארג בין מדינות הסאחל השונות. מוסלמים מבני התוארג הביעו את מחאתם על הסיפוח למאלי של האזור המכונה בפייהם "מדינת אזוואד" (Azawad) וניהלו מאבק אלים נגד המשטר בדרום לשם השגת עצמאות לתוארג בצפון. התוארג מהווים כ-7% מאוכלוסיית מאלי, שעומדת על כ-12 מיליון בני אדם.

פנימיים.⁴ שורשי אנצאר אל-דין נעוצים בשובם של "שכירי חרב" תוארגים מלוב, שם לחמו לצד קדאפי וצברו במערכה בלוב ניסיון רב בלוחמת טרור וגרילה. הקרבה של מנהיג אנצאר אל-דין ממוצא תוארג, עיאד א-גאלי, לחוגים אסלאמיים קיצוניים, הובילה אותו לפרישה מה-NMLA ולהקמת ארגון הנשען על רעיונות הג'יהאד הגלובלי.⁵

ה"חממה" הזו שנוצרה בצפון מאלי זוהתה על ידי אל-קאעדה במגרב, שנפגע קשה מידיהם של כוחות הביטחון האלג'יראיים, כמרחב נוח לביסוס פעילותו המחודשת. נראה כי מכנה משותף רגשי ואידאולוגי בין שני הארגונים לבין אל-קאעדה במגרב שימש להידוק היחסים ביניהם ותרם ליצירת הקואליציה האסלאמית בצפון מאלי. יתרה מכך, אחד מגדודי הארגון הידוע בשם "גדוד רעולי פנים" (Al-Mulathameen) של האלג'יראי מוכתר בלמוכטר (Mokhtar Belmokhtar) פעל בצפון מאלי לאורך שנים וביסס שיתוף פעולה עם שבטי התוארג, בין היתר באמצעות בריתות הנישואין, שנע סביב הקמת רשת פלילית נרחבת, הכוללת הברחות סמים וסיגריות, סחר בנשק ובבני אדם. בנוסף, במהלך פעילותו בצפון מאלי טיפח בלמוכטר קשרים קרובים עם הממשל בדרום, שהעדיף לרתום אותו לצדו במקום לנסות ולהילחם בו. בעקבות תפקידו כמתווך בעסקת החטופים האירופאיים שנחטפו ב-2003 במדבר הסהרה, אף הוענק לבלמוכטר מקלט דה פקטו במאלי, בתנאי שלא יכוון את פעילותו כלפי יעדים בתוך המדינה. קשרים אלה של בלמוכטר, שלימים הפך לאחד השחקנים החשובים והמרכזיים בזירה, אפשרו לו לנצל את האזור לצורכי מימון של פעילות הטרור ותרמו להתקרבות בינו לבין אנצאר אל-דין ו-MOJWA. יתר על כן, חילוקי הדעות בינו לבין ההנהגה הבכירה של AQIM הביאו לסילוקו מהארגון באוקטובר 2012 ולהקמת ארגון טרור חדש בשם "אלה שחותמים בדם" (al-Mua'qi'oon Biddam), שאחראי על פיגוע המיקוח בשדה הגז בדרום אלג'יריה בינואר 2013. לאחר שפרש בלמוכטר מהפלג הצפון-אפריקאי, הוא המשיך לשרת תחת פיקודו הישיר של אל-קאעדה המרכזי ובמאי 2013 הכריז על איחוד השורות עם MOJWA, כאשר מטרתם להרחיב את טווח פעולתם למדינות נוספות במערב אפריקה.⁶

צפון מאלי בין מרד לפיוס

התפתחויות אלה הביאו לכך שבקיץ 2012 עלתה מאלי לכותרות כמדינה שעלולה ליפול לידיהם של גורמי האסלאם הקיצוני, שחתרו להשליט בה שלטון אסלאמי ושריעה כחוק מדינה. האפשרויות הגלומות בחולשת השלטון המרכזי בדרום זוהו על ידי המורדים מקרב התוארג אשר ב-17 בינואר 2012 פתחו במתקפה נמרצת על המחוזות הצפוניים כשמטרתם להשתלט על האזור ולזכות בקיום

⁴ Cristiani, D. 2012. "West Africa's MOJWA Militants – Competition for al-Qaeda in the Islamic Maghreb?" *The Jamestown Foundation*.
[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=39234&tx_ttnews\[backPid\]=13&cHash=cb8a448ba39218f809895a9710590218](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=39234&tx_ttnews[backPid]=13&cHash=cb8a448ba39218f809895a9710590218)

⁵ Cline, L. E. 2013. "Nomads, Islamists, and Soldiers: The Struggles for Northern Mali." *Studies in Conflict & Terrorism* 36: 617-634.

⁶ Roggio, B. "African al Qaeda leader sides with Zawahiri in Syrian dispute." *The Long War Journal*. May 1. 2014,
http://www.longwarjournal.org/archives/2014/05/african_al_qaeda_lea.php

עצמאי. פעילותם זו של המורדים התוארגים שימשה זרז לגורמים אסלאמיים קיצוניים אשר ראו בה הזדמנות שנקרתה בדרכם, ומיהרו להצטרף אליהם במאמץ לכבוש את צפון מאלי ולהקים בה מדינה אסלאמית. עם זאת, הברית האסטרטגית בין הצדדים לא האריכה ימים ולאחר הכיבוש של צפון מאלי במאי 2012 נאלץ ה-NMLA לסגת אל מול הקואליציה האסלאמית שנרקמה בין אל-קאעדה במגרב, אנצאר אל-דין ו-MOJWA, והצטרף בעל כורחו למאמץ המשותף של צרפת והממשלה להדוף את האסלאמיסטים מצפון מאלי. בעקבות האירועים, כמו גם על רקע חילוקי דעות פנימיים ועזיבת מפקדים בכירים את שורותיו, איבד הארגון חלק ניכר מהשפעתו. כיום מתנהלות שיחות פיוס בינו לבין הממשלה במטרה להגיע להסכם, שמטרתו לגבש פתרון לבעיית התוארג בצפון.

לסיכום, נראה כי התחזקות איום הטרור האסלאמי במאלי התרחשה הודות למספר גורמים: עברה ההיסטורי של מאלי ותהליכים ארוכי טווח בחברה המאלית יצרו ריבוי אתגרים, כגון עוני ומחלוקות אתניות עם אוכלוסיות הצפון, כשנסיונות להתמודד עימם לא צלחו; מיקומה הגיאוגרפי של מאלי וריבוי אזורים קשים לשליטה הפכו אותה לזירה נוחה לפעילותם של גורמים אסלאמיים קיצוניים; התפתחויות פוליטיות וביטחוניות במדינות השכנות, לרבות מדיניות נוגדת טרור נוקשה של המשטר האלגיראי ושובם של פעילים חמושים ועיתרי ניסיון בשדה הקרב מלוב; הידרדרות ביטחונית ופוליטית פנים-מדינתית אשר באה לידי ביטוי בכישלון של הממשל להתמודד עם אתגרי הטרור, וכן הימצאותם של גורמים נוספים במרחב אשר הביעו רצון לשתף פעולה במאמץ להפוך את צפון מאלי למדינת הלכה אסלאמית.

למרות ההצלחה של המערכה הצרפתית ולאור העובדה כי הג'יהאדיסטים המקומיים לא נעלמו מהשטח לאחר תבוסתם במאלי, אלא מחפשים כעת מסתור באזורי הספר במדינות השכנות שסובלות אף הן מתנאים כלכליים, חברתיים וביטחוניים ירודים, עולה החשש כי בקרוב עלולות מדינות נוספות במערב אפריקה להפוך למקלט ולבסיס פעולה של גורמים אסלאמיים קיצוניים שממנו יפעלו למימוש יעדיהם בעתיד. זאת ועוד, השתלטותו של דאע'יש על אזורים בסוריה ובעיראק ונפילתן של ערים רבות בתימן לידי המורדים השיעים הפועלים כנראה בחסות איראן מלמדת על הקלות היחסית בה משתלטים כיום ארגונים המזוהים עם האסלאם הקיצוני על מדינות בעלות בעיית משילות. מדינות אלה, שחלקן נמצאות כיום באפריקה, מציבות אתגר ביטחוני עצום לפתחה של היבשת, הנוסף לאתגרים הרבים והמורכבים איתם היא מתמודדת.

אולגה בוגורד היא בוגרת התכנית לתואר שני בלימודי ביטחון באוניברסיטת תל אביב. את עבודת הגמר שלה כתבה על מאלי כמקרה מבחן לפעילות הג'יהאד הגלובלי.